
K POSESIVNÍM ADJEKTIVŮM TYPU *MATČIN* VE STARÉ A STŘEDNÍ ČEŠTINĚ

ZUZANA MALEŇÁKOVÁ

ON POSSESSIVE ADJECTIVES *MATČIN* IN OLD AND MIDDLE CZECH

The paper presents the results of the research which explores the diachronic development of possessive adjectives in Old and Middle Czech. The research deals primarily with possessive adjectives formed from feminine nouns (constituent type *matčín*) and is mainly focused on the morphological aspects. On the basis of the excerpted material, the author observes the cases in which possessive adjectives of the type *matčín* have been preserved and also pays attention to the competition of the nominal and composite (adjectival) forms in each case. The possessive adjectives are shortly commented at the syntactic level as well.

Keywords: adjective; possessive adjective; type *matčín*; nominal form of adjective; Old Czech; Middle Czech; history of Czech language

ÚVOD

Obecná tendence k ústupu jmenných tvarů adjektiv je v českém jazyce patrná již od počátku jeho vývoje. Původní opozice ne/determinovanosti, kterou vyjadřovaly jmenné a složené formy adjektiv v atributivním postavení, se postupně vytratila a základními tvary adjektiv se staly (především díky své formální odlišnosti od substantiv a funkční neomezenosti) tvary složené. Tento deflektivizační proces probíhal ve slovanských jazycích různě, např. ve slovenštině je rozsah jmenných tvarů ještě omezenější než v češtině (pouze *rád*, *dlžen*, *hoden*, *vinen*; u posesivních adjektiv je jmenný tvar jen v nominativu a akuzativu singuláru a plurálu a do paradigmatu kro-

mě tvarů složených pronikají rovněž tvary zájmenné, např. *otcovho*, *matkinho* (Bělič 1980, 71–72).

V češtině se tato unifikační tendence u posesivních adjektiv projevila méně výrazně: na rozdíl od adjektiv v nejužším slova smyslu, tedy typu *mladý* – *mlád*, posesiva podle vzorů *otcův* a *matčin* zachovala ve svém paradigmatu jmenné formy v mnohem větším rozsahu, a to už ve staré češtině. Důvodem je nejspíše jejich sémantická specifická, neboť vyjadřují přivlastnění individuu (na rozdíl od druhových posesiv typu *bratrský* a *dívčí*), referují k substantivům, nejčastěji k živým bytostem či zvířatům, a k substantivům také mají úzký slovotvorný vztah: jedná se tak o typicky relační adjektiva (srov. Vachek 1972; Bauer, Lamprecht a Šlosar 1986; Kosek 2014).

Paradigmata tvarů posesivních adjektiv jsou v současné spisovné češtině v podstatě shodná se stavem v období staré češtiny,⁽¹⁾ přirozený jazykový vývoj však u nich podle řady dokladů směřoval k ještě výraznějšímu omezování jmenných tvarů. Důkazem této tendence mohou být tvary posesivních adjektiv v dialektech či v běžně mluvené češtině. Jmenné tvary se zde objevují pouze v malé míře, a to především v nominativu, složené tvary se tedy vyskytují i v pádech, v nichž čeština spisovná uznává pouze tvary jmenné (srov. Gebauer 1960, 262; Vážný 1964, 99). Pro další omezování jmenných tvarů, respektive pro pokles jejich počtu v paradigmatu, svědčí také užívání ustrnulých tvarů typických zejména pro jihočeská nářečí (*tátovo klobouk*) nebo čím dál výraznější tendence k nahrazování posesivních adjektiv adnominálním posesivním genitivem (*kabát maminky / maminky kabát*).⁽²⁾

1 To jest převaha jmenných tvarů v singuláru, naopak v plurálu jmenné tvary pouze v nominativu a akuzativu. Jmenné tvary v genitivu a instrumentálu plurálu, jež zmiňují některé historické mluvnice, jsou již v nejstarším staročeském období považovány za archaické (Kosek 2014, 113–114; Bauer, Lamprecht a Šlosar 1986, 173; Vážný 1964, 98–99 aj.).

2 Vyjadřování posesivity v dialektech je velmi rozmanité, z dalších forem lze uvést např. *bratru/bratru svetr*, *bratrůch/bratruch klobouk*, *bratruj/bratruj pes* aj. V některých nářečích se posesivních adjektiv užívá také pro vyjádření původu, látky, např. *makův koláč*, *dubovo dříví*, nebo je přivlastňovacím adjektivem vyjádřen význam druhový: *liščino doupe*, *krávin roh* atd. (srov. Bělič 1972, 171–172; Hlavsová 1982; Vachek 1954).

Tento příspěvek je věnován vývoji posesivních adjektiv typu *matčin* se soustředěním na období staré a střední češtiny. Zaměříme se v něm na analýzu těchto adjektiv především z hlediska tvaroslovného; speciálně budeme sledovat konkurenci jmenných a složených (případně ustrnulých) tvarů v rámci jednotlivých pádových forem. Bude nás zajímat, kam směřoval přirozený jazykový vývoj: zda platí obecná tendence pro postupné zanikání jmenné deklinace adjektiv a zda se projevilo ještě výraznější omezování jmenných tvarů také u adjektiv posesivních, jak to pozorujeme v dialekttech a běžně mluvené češtině v současnosti. V úvahu přitom bereme rovněž syntaktické funkce, které posesivní adjektiva ve větě plní.

EXCERPCE JAZYKOVÉHO MATERIÁLU

Pro účely výzkumu jsme vytvořili databáze staročeských a středněčeských posesivních adjektiv. Jazykový materiál jsme excerpovali jak z tištěných, tak z elektronických zdrojů zpřístupňujících dobové texty a kombinovali jsme klasický manuální způsob excerpce s excerpací provedenou pomocí dotazů s regulárními výrazy. Prostřednictvím těchto dotazů jsme vyhledávali především v elektronických databázích staré a střední češtiny, pokud tento způsob vyhledávání umožňují.

Jedním z nejvýznamnějších pramenů pro náš výzkum byl *Vokabulář webový*, který v elektronické podobě obsahuje Gebauerův *Slovník staročeský*, „nový“ *Staročeský slovník* a *Elektronický slovník staré češtiny* od kolektivu autorů z Ústavu pro jazyk český AV ČR a *Malý staročeský slovník* (Gebauer 1970; StČS 1968–2008; ESSČ 2006–; Bělič, Kamiš, Kučera a Křístek 1979). V záložce *Slovníky staré češtiny / Vyhledávání* jsme procházeli všechna substantivní hesla, která zahrnují doklady tvarů posesivních adjektiv, a ta jsme následně excerpovali do naší databáze (vyhledávání bylo umožněno a značně usnadněno tzv. fulltextovým vyhledáváním).

Další významné prameny pro excerpce dokladů v našem výzkumu byly elektronické databáze zpřístupňující dobové textové zdroje, především *Staročeská textová banka* a *Středněčeská textová banka*,

jež jsou taktéž dostupné na *Vokabuláři webovém* (StčTB 2006–2022; StřčTB 2006–2022). Pro jazyk v období středněčeském jsme využili rovněž *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý et al. 2012–), která podává přehled o české slovní zásobě mezi lety 1500 až 1780. Tato databáze je velmi podstatná pro doplnění dokladů, neboť *Středněčeská textová banka* obsahuje menší objem textů než banka staročeská (počet tokenů je ve *Staročeské textové bance* přibližně šestkrát větší než ve *Středněčeské textové bance*).

V elektronických zdrojích jsme vyhledávali pomocí dotazů obsahujících regulární výrazy. Dotazy byly vytvořeny tak, aby postihovaly veškeré systémově možné formy posesivních adjektiv, a to jak jmenné, tak složené. Zároveň bylo v dotazech nutné zohlednit hláskové změny, které mohly proběhnout především u tvarů složené deklinace (např. tvary gen. sg. m. *matčiného/matčinýho*; dat. sg. m. *matčinému/matčinýmu*; případně gen. pl. *matčiných/matčinejch*; dat. pl. *matčiným/matčinejm* atd.). Ačkoliv s posesivními adjektivy typu *matčín* geneticky úzce souvisí toponyma jako *Hodonín*, *Kojetín*, *Miletín*, *Zličín*, do excerptu prozatím zahrnuta nebyla. Zde uvádíme dotazy, jež byly využity pro excerptci posesivních adjektiv:

- `"*in"`,
- `"*in[aoiyuě]"`,
- `"*inem"`,
- `"*in[áéíýú]"`,
- `"*inej"`,
- `"*inou"`,
- `"*in(ého|ýho|ému|ýmu|ých|ým|ými|ýma|ejch|ejm|ejma)"`.

Pomocí těchto dotazů však nebylo možné vyhledávat v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*, neboť jsou zde hesla uvedena v základních tvarech (tj. nom. sg. m.) a zároveň tato databáze využívá odlišné regulární výrazy než dvě výše zmíněné textové banky. V této databázi jsme tedy vyhledávání provedli prostřednictvím dotazů typu: `?*in` a `?*iný`.

Excerpované doklady bylo posléze nutné ručně korigovat a odstranit všechny výskyty, které neodpovídaly tvarům posesivních adjektiv (např. dotazu ".*in" odpovídají taktéž výsledky *Augustin* či *hospodin*, dotazem ".*ina" lze nalézt rovněž výsledky *příčina*, *hodina*, *třetina* a mnohé další).

Po odfiltrování všech nadbytečných položek jsme databáze posesivních adjektiv následně doplnili doklady z tištěných zdrojů, zejména pak z historických mluvnic: ze všech dílů *Historické mluvnice jazyka českého* Jana Gebauera, dále z *Historické mluvnice české* (díly *Tvarosloví* od Václava Vážného a *Skladba* od Františka Trávníčka) a z *Cvičebnice staročeského tvarosloví* Jaroslava Poráka (Gebauer 1929; 1960; 1963; Vážný 1964; Trávníček 1962; Porák 1977). Poslední doplňování databází posesivních adjektiv proběhlo v únoru 2023 při dokončování tohoto článku, jazykový materiál tedy zahrnuje rovněž nejnovější doklady z *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*, která v prosinci 2022 zpřístupnila svou elektronickou část.

Takto získaný materiál jsme roztřídili do přehledných tabulkových souborů pro usnadnění další analýzy a interpretace a jednotlivé doklady jsme přiřadili k pádovým formám. Zde uvádíme ukázky hesel *Rebeka* a *chůva* z databází stč. a stčř. posesivních adjektiv typu *matčin*:

Substantivum	Posesivní adjektivum	Pádová forma	Doklad	Pramen
Rebeka	Rebečin	nom. sg. m.	jest bratr jejíeho otcě, syn <i>Rebečin</i>	Bibl Ol Gn 29,12
			přišel Jakub, syn <i>Rebečin</i>	Bibl Ol Gn 29,13
			by bratr byl otce jejie a syn <i>Rebečin</i>	BiblKladr Gn 29,12
		dat. sg. m.	A kdyžto jeho byl Isák pustil, an šed a přišel do Mezopotamie syrské k Labanovi, synu Batuelovu, k bratru <i>Rebečinu</i> , své matere.	BiblOl Gn 28,5
		nom. sg. f.	Téhož času umřěla jest Delbora, pěstúna <i>Rebečina</i> .	BiblOl Gn 35,8

			Téhož času umřela jest Delbora, pěstúna <i>Rebečina</i>	BiblKladr Gn 35,8
		akuz. sg. f.	Jenžto obě biechu urazily mysl Izákovu a <i>Rebečinu</i>	BiblKladr Gn 26,35

Tabulka 1: Ukázka hesla z databáze staročeských posesivních adjektiv

Substantivum	Posesivní adjektivum	Pádová forma	Doklad	Pramen
chůva	chůvin	nom. sg. f.	Jestli mléko husté, tehdy strava <i>chůvina</i> lehká býti má.	MetlinLék N5r
		akuz. sg. f.	jestli toho potřebí, máš hlavu <i>chůvinu</i> příslušnými lékařstvími počistiti	RosslinZahr K3r
			jako dvou neb tříletá děti, když se mluviti učí, mateřinou neb <i>chuvinou</i> řeč ihned pochyti	KonstDuše 75
		nom. sg. n.	Jestli mléko <i>chůvino</i> tekuté a řídké, tehdy nemá pracovati	MetlinLék N5v
			Měj také pilnost, aby mléko <i>chůvino</i> dobré bylo.	RosslinZahr I6r
			Spomáhaj jim takto: spusob, aby mléko <i>chůvino</i> dobré bylo	RosslinZahr I8r
		gen. sg. n.	Neštovice dětem v ustech bývají od zlého silného mléka <i>chůviného</i> .	MetLinLék P2r/P2v
			Přihází se také dětem, že mnoho neštoviček na jazyku a v ustech mívají, což od příkrosti mléka <i>chůviného</i> přichází.	RosslinZahr H8v
		akuz. sg. n.	chciť pomoc učiniti a při tobě postáti a místo <i>chůvino</i> zastáti	AlbínBaj s. 77
		nom. pl. m./f.	Mají také prsy <i>chůviny</i> tuhé a plné býti, podle slušnosti veliké, a ne velmi tvrdé.	RosslinZahr G7r

Tabulka 2: Ukázka hesla z databáze středněčeských posesivních adjektiv

Při excerpci z pramenů ze 14. a 15. století se nelze zcela spolehnout na značení kvantity vokálů, které je ve staročeských textech velmi nedůsledné, příp. není kvantita označována vůbec. U textů z období střední češtiny je již do jisté míry značení kvantity spolehlivější, přesto je nutné posuzovat každý doklad zvlášť. Je to problematické zejména u některých forem feminin v singuláru a forem plurálních, u nichž nelze zcela jistě rozhodnout, zda se jedná o tvar jmenný či složený. Nejisté jsou tvary nominativu, genitivu a akuzativu singuláru feminin (genitiv po úženi é → í, akuzativ před diftongizací ú → ou), dále nominativ a akuzativ plurálu. Bylo-li to možné, doklady jsme prověřovali přímo v digitalizovaných rukopisech. U tvarů staročeských předpokládáme analogicky k maskulinům a neutřům tvary jmenné, neboť u nich je složený tvar doložen pouze v ojedinělých případech. Je-li doložená forma sporná, označujeme ji v tabulce hvězdičkou a daný doklad komentujeme.

DATABÁZE POSESIVNÍCH ADJEKTIV

Jazykový materiál z období staré češtiny obsahuje celkem 106 substantiv, u nichž je doložen alespoň jeden tvar posesivního adjektiva typu *matčín* (ať již ve jmenné, či ve složené formě). Jestliže v současné češtině se prostřednictvím přivlastňovacího sufixu *-in* tvoří posesivní adjektiva od femininních substantivních základů (srov. Cvrček 2010, 203; Karlík, Nekula, Rusínová a Grepl 2012, 165–166; Petr et al. 1986, 77), ve staré češtině (a už ve staroslověněštině) se příponou *-in* tvořilo především od *a*-kmenů a *ja*-kmenů bez ohledu na rod, a proto se v naší databázi vyskytuje rovněž 32 substantiv mužského rodu. Dvě z těchto maskulinních substantiv, *Juda* a *Leva*, patří mezi pět nejproduktivnějších podstatných jmen, od nichž lze utvořit posesivní adjektivum (především díky častému biblickému spojení *Judino pokolenie* BiblOl 2Par 23,2, z *pokolenie* *Judina* ibid., *jsa popem z pokolenie* *Levina* BiblOl Est 11,1, atd.). U těchto i dalších maskulin (celkem 8) však máme doložena také posesivní adjektiva se sufixem *-óv* (např. z *margrabina domu*

Griz 158b, ale od rady markrabovy CestJar 45; *zatiem Strachkvas bratr Boleslavón vévodín* [...] z Řěžna *sě jest vrátil* PulkR 31a, ale *otec Oldřichón vévodón* PulkR 43b; dále např. *hlas Judón* BiblOl Dt 33,7, *pokolenie Judovo* ŽaltWittb 77, 68).

V některých případech je konkurence sufixů *-in* a *-ón* zachycena v rámci jedné památky (kromě již zmiňovaných adjektiv *vévodín* a *vévodón* také např. *Mutinín* a *Mutinón*: *a s tiem bez pomeškanie Vršovčané byli zjimáni, to jest Umyslav, Domaslav a dva syny Mutinina a také jeden jménem Nejsa čeledín Mutinón* [...] *byl jest řat* PulkLit 52v). Zejména u četně doložených posesivních adjektiv *Judin* a *Judón* lze pak zaznamenat příklon k sufixu *-ón* v mladších památkách z 15. století.

Pět nejproduktivnějších substantiv, u nichž jsme našli největší množství dokladů, představují podstatná jména *Juda*, *máti* (později též *mátě*, *mát'*, *máteř*), *Leva*, *Marie* a *Eva*. Souvisí to zřejmě s jejich četností v zastoupených textech, substantivum *máti* pak patří do centra slovní zásoby vůbec.

Posesivní adjektiva se tvoří zejména od substantiv mužského a ženského rodu v singuláru, která označují konkrétního „živého“ jedince (především osoby, méně často také zvířata). Ve staré češtině se však vzácně objevují posesivní adjektiva od substantiv označujících „neživé“ či „neživotné“ substance (Gebauer uvádí např. *k opravení ohně oltářova* ComestK 72b; *na pole Damaškovo* BiblOl Jdt 2,17; Gebauer 1929, 159). V rámci našeho souboru dokladů se vyskytují tyto „neživotné“ substantivní základy rovněž výjimečně: substantivum *karkule* (*svatá čepiče*, *karkulina mátě* DivVít C, 7) a *Konstantinopol* (*a poslal Fabiánovi, konstantinopolinu biskupu, osm epištol* MartKronT 71r⁽³⁾). Sporadicky jsme doložili také posesivní adjektiva od jmen označujících zvířata: *holub* (*Holubin* TomekMíst 1412 st. 218⁽⁴⁾), *hrdlíč* (*hlas*

3 V jiném rukopisu: *konstantinopolitanskému* (MartKronC 52r).

4 Příjmení *Holubin* či *Holubín* zřejmě podle původně posesivního adjektiva *holubin*. Substantivum *holub* patřilo původně mezi i-kmeny, proto vedle tvaru *holubón* existoval rovněž tvar *holubin*.

hrdličin uslyšán jest v naše zemi BiblOl Ct 2,12⁽⁵⁾) a *oslicě (aby pověšena byla čelist osličina na jeho šíji* EvVíd 45a⁽⁶⁾).⁽⁷⁾

Ostatní substantiva, od nichž máme doloženo alespoň jedno posesivní adjektivum, označují osoby, častěji se pak jedná o propria, méně často o apelativa. Některá vlastní jména vznikla proprializací jména obecného (např. *Dietě, Kuna, Nohavka, Prasě* aj.) a tento proces je často doprovázen změnou rodu (např. *kuna* /f./ → *Kuna* /m./, *prasě* /n./ → *Prasě* /m./, *dietě* /n./ → *Dietě* /m./).

V rámci databáze staročeských posesivních adjektiv se vyskytlo celkem 75 propriálních a 31 apelativních substantivních základů. Hvězdičkou označujeme tvary rekonstruované podle excerpovaného posesivního adjektiva.

Propria (75): *Adlička, Alžběta, Andla, Anežka, Anička, Anna, *Arbuza, Bala, Bela (Béla), Blanci (Blanka), Bořata, Časta (Částa), Dietě, Dobeš, Dobra, Elena, Erodiana, Eva, Evka, Helena, Herodiada, Hněva, Hosta, *Hruza, Chvalka, Jana, Jesse, Jěcha, Jezabel, Jonata(s), Juda, Judit, Juta (Jita), Jutka (Jitka), Konstantinopol, Kuna, Kunka, *Kupida,⁽⁸⁾ Leo, Leva, Lubuš (Libuš), Machred (Matred), Magdalena (Majdalena, Mandalena), Manda, Manka, Mář (Máři), Margeta (Margreta), Marij (Marija, Maria), Markleta, Maruška, Máša, Maška, Mutina, Naara, Nelepa, Něta, Nohavka, Ofka, *Onšila, Oza (Uza), Perchta, Prasě, Pravhila, Rachel, Rebeka, Regina, Resa, Sára, Saraia, Sazema, Sezema, Svatava, Vlasta, Zelfa, Zuzana.*

5 Ct 2,12: *hlas hrdličí slyšán jest v zemi naše* (BiblPad, BiblMlyn), *hlas hrdličky* (BiblPraž).

6 Mt 18,6: *žrnov osličí* (BiblDrážď, EvBeneš, BiblLit, BiblPad, BiblPraž), *osličí kámen* (BiblOl).

7 Doloženo máme taktéž posesivní adjektivum od substantiva *prasě*, ovšem v tomto případě došlo proprializací ke změně (vyprázdnění) původního významu, jedná se o jméno osobní: *Prasě (Byethe, relicte Prassyetyne, SvobodaExc 1404)*.

8 Substantivum **Kupida*: *Chrám Kupidin růžemi a růžami ozdobuješ* AlexPov 66r, dříve v textu je *Kupidmu bohyni miluješ, neb jest byla smilnice* (ibid.). Tvar *Kupidma* se však jeví jako písařský omyl. Substantivum lze rovněž interpretovat jako proprium *Kupido*, které bylo v latině též ženského rodu.

Apelativa (31): *abatyšě, bába, bratřec*,⁽⁹⁾ *čeled'*, *dcera, děvečka, děvka (dievka), dojka, holub, hrdlicě, hrabie, junošě, karkule, kněžna, kniežě, lankrabie, markrabie, máti, nevěsta, oslicě, panna, pernárka, purkrabie, roba, sestra, starosta, tetka, vdova, vévoda, žena, židovka*.

Databáze přivlastňovacích adjektiv z období středněčeského obsahuje celkem 82 substantiv, od nichž jsme doložili alespoň jednu formu posesivního adjektiva typu *matčín*. Na rozdíl od databáze staročeské, která obsahovala 32 maskulinních substantivních základů z celkových 106, soupis substantiv (a od nich utvořených přivlastňovacích adjektiv) z období střední češtiny obsahuje pouze 1 podstatné jméno mužského rodu, a to *Leva*.⁽¹⁰⁾

Mezi nejproduktivnější substantiva, od nichž jsme doložili posesivní adjektivum, patří substantiva *máti* (*mátě, máteř*), *vašnost* a *chůva*. Ostatní produktivnější substantiva mají přibližně stejný počet dokladů (celkem čtyři až šest), např. *Anna, Eva, vdova, židovka* aj. V databázi posesivních adjektiv se vyskytují především substantivní základy, které označují osoby (jména vlastní i obecná), výjimečně jsme doložili posesivní adjektivum od substantiva označujícího zvíře (*myš*: *i slyše kocour slova myšina, poznal, že by věrná byla jemu* KonáčPrav N3b; *šelma*: *protož v tom vězení mistr Jan Hus [...] raději volil umřítí nežli kněžstva šelmina ohyzdnosti a mrzkosti bez zákonův chváliti* BřezKron 202v), případně jinou personifikovanou substancí (*duše*: *ten má též psáno, komu se dušin díl má dostati* JgSlov; *milost*: *já sem mu pravila, aby ji nedělal, že mu dám V[áší] M[ilos]tinu přízi* PacKor 5).

Podobně jako v databázi staročeských posesivních adjektiv také zde převažují doklady utvořené od *proprii* nad *apelativy*. Některá *propria* mají opět svůj původ v *apelativech*, a vznikla tedy jejich *proprializací* (např. *Bednářka, *Brada, Konvářka, Kuželka, Štětinka* aj.).

9 Pech a Domin Pech prodal a vzdal lán svůj [...] Dominovi, braterčinu zeti ArchTáb 83v.

10 Malý počet osobních jmen bylo nutné rekonstruovat podle tvaru posesivního adjektiva, a není tedy zcela jisté, zda se skutečně jedná o *feminina* (**Barthonka, *Brada, *Diva, *Mrakota, *Šrámka*).

Celkem jsme doložili 55 propriálních a 27 apelativních substantivních základů:

Propria (55): *Alžběta, Anna, Bartačka, *Barthonka, Bednářka, *Brada, Brejda, Brožka, *Diva, Dorota, Drahomíra, Duška, Eliška, Eva, *Evina (z Eva), Hnátko, Humerka (z Humerová), Izida (Izidis), Izabela, Jitka, Jita, Káča, Kateřina, Kazimaska, Klára, Klárka, Konvářka, Kordulka, Kristýnka, Kunka, Kuželka, Léda, Leva, Libuše, Lída, Lucie, Majdaléna, Makuše, Mandelice, Mandelena, Markéta, Marta, Maruše, *Mrakota, Nikola, Peřinka, Regina, Ryfka, Sára, Sibylla, *Šrámká,⁽¹¹⁾ Štětinka, Venuše, Zuzana, Žofka.*

Apelativa (27): *abatýše, bába, dcera, děvče, duše, hraběnka, chovačka, chůva, kněžna, markrabě (f.), matka, máti, milost, myš, nevěsta, nevěstka, panenka, paní, panna, sedlářka, sestra, šelma, šlojiřka, teta, vašnost, vdova, židovka.*

MORFOLOGICKO-SYNTAKTICKÉ UPLATNĚNÍ

TVARY DOLOŽENÉ V OBDOBÍ STARÉ ČEŠTINY

Přehled tvarů doložených u staročeských posesivních adjektiv typu *matčin* uvádíme v tabulkách 3 a 4. Na prvním místě (v singuláru) uvádíme formu jmennou, za lomítkem, je-li doložena, formu složenou. Hvězdičkou označujeme tvar sporný či odchylující se od tvaru pravidelného. K tabulkám níže uvádíme doplňující komentář včetně vybraných dokladů.

11 Nejspíše ze jména Šrámková. Doklad: *Jan, syn muoj, [...] až k Šramčině vinici jda TeigeMíst 1/1,386 (1577).*

	singulár		
	m.	f.	n.
nom.	matčín-o	matčín-a	matčín-o
gen.	matčín-a / matčín-ého	matčín-y	matčín-a
dat.	matčín-u, matčín-ě* / matčín-ému	matčín-ě	matčín-u, matčín-ě*
ak.	(živ.) matčín-a (neživ.) matčín-o	matčín-u	matčín-o
lok.	matčín-u, matčín-ě / matčín-ém	matčín-ě	matčín-u, matčín-ě
instr.	XXX / matčín-ým	matčín-ú	XXX / matčín-ým

	plurál		
	m.	f.	n.
nom.	(živ.) matčín-i (neživ.) matčín-y	matčín-y	matčín-a, matčín-y*
gen.	matčín-ých	matčín-ých	matčín-ých
dat.	matčín-ým	XXX	XXX
ak.	matčín-y	matčín-y	XXX
lok.	XXX	matčín-ých	matčín-ých
instr.	XXX	XXX	XXX

Tabulka 3 a 4: Staročeské doložené tvary posesivních adjektiv typu *matčín*

TVARY MASKULIN

Jak je zřejmé z tabulky číslo 3, z období staré češtiny se nám podařilo doložit téměř všechny singulárové tvary jmenné, které jsou ve vývoji adjektivní deklinace původnější, neboť adjektiva se primárně skloňovala jako podstatná jména. Výjimkou je pouze instrumentál singuláru, který jsme u typu *matčín* zachytili již jen v podobě složené (*aby*

pokolenie Kristovo aneb rod Josefem, mužem Marijiným, byl doveden ZrcSpasK 14).⁽¹²⁾

Do singulárové deklinace maskulin však již v období staročeském výjimečně pronikají také tvary složené i mimo instrumentál, v rámci naší databáze posesivních adjektiv jsme vzácně doložili složený tvar v genitivu (*prvé než z hřícha otcova a mateřiného vyjde ŽidSpráv 213*), dativu (*za Augustina Hurt nožieř prodal a vzdal dóm svůj za 4 sex. gr. Jankovi, Onšilinému muži ArchTáb 21r*) a lokálu (*v kolika dnech dietě bude stvořeno v mateřiném životě LucidT 23a; čím jest [dietě] živo v mateřiném životě LucidT 23b*).

Dále bychom chtěli upozornit na odchylku v dativu singuláru maskulin a neuter, v němž jsme vedle pravidelného tvaru *matčinu* (např. *že Petr, muž její, před několika lety otci Margretinu za krám věnný peníze jest odčeti a zaplatil PrávJihlA 63v*) doložili rovněž formu *matčině*, která má svůj původ v lokálu a u níž jde rovněž o analogii podle dativu ženského rodu (např. *Jíra bednář prodal a vzdal dóm svůj za svobodný [...] Pechovi bednáři, Mářině bratru ArchTáb 56v*).⁽¹³⁾

Složené formy již ve staré češtině pronikají také do forem plurálových, v rámci naší excerpcce se podařilo doložit jmenné formy plurálu maskulin pouze v nominativu (*tehdy je mateřini příbuzní dědie PrávŠvábC 64v; a že služebníci kniežetini ještě vždy na silnici lidem berú ListZikm 66r; a všickny čeledi i bravové zdraví i velblúdové i peniezi mnozí ženiny TobU Tob 11,18*) a v akuzativu (*Ó bystrá povodni, i dokud budeš syny Eviny valiti v hořké moře? ŠtítSvátA 19r; a nad to syny Judiny i Jeruzalémské chcete sobě podrobiti v robotěžě i v robotnicě BiblOl 2Par 28,10; za paniej Ofčiny hřiechy PrávOpav 2,17; ta všecky jiné oslavi, ta mi jistě Vlastiny boje vypraví DalV 1r*⁽¹⁴⁾).

12 Jmenná deklinace je v singuláru u posesivních adjektiv zachována v úplnosti, v instrumentálu se však velmi rychle šíří koncovka složené deklinace, přičemž vzácně doložený tvar *otcovem* je pouhým archaismem (srov. Gebauer 1960, 262; Komárek 2012, 182; Kosek 2014, 84; Vážný 1964, 96).

13 V současné češtině je chybný tvar *matčině* v dat. sg. m. a n. užíván běžně (srov. Adam 2005).

14 Jiný rukopis má na téměř místě apelativum *vlastinný*: *ta všecky jiné oslavi, ta mi jistě vlastinné boje zpraví DalC 2r*.

Z ostatních plurálových tvarů maskulin máme doloženy pouze složené formy genitivu a dativu, tvary lokálu a instrumentálu se prozatím doložit nepodařilo.¹⁵⁾

V rámci naší excerpce jsme našli rovněž ojedinělý doklad tvaru nominativu duálu maskulin: *a s tiem bez pomeškánia Vršovičané byli zjímání, to jest Unislav, Domaslav a dva syny Mutinina* PulkR 79a. Výjimečnost tohoto dokladu svědčí o postupném zanikání této tvaroslovné kategorie.

TVARY FEMININ

V excerpcei přivlastňovacích adjektiv jsme zachytili úplné paradigma singulárové deklinace feminin, v níž jsou zachovány všechny tvary jmenné. Instrumentál singuláru feminin má stejnou koncovku pro tvar složený i pro tvar jmenný, analogicky k tvarům maskulin však lze tvary jmenné předpokládat pouze v nejstarších památkách (*knížetinu řečí* MajCarA 152; *Mikuláš Mýtský i s mateřinu volí prodal a vzdal dóm svůj u Lúžě Ambrožovi Mýtskému* ArchTáb 25r; *půl čtvrti mezi Nětinu a Pavlovú* SvědBydž 438 aj.).

Z femininních forem plurálových jsme doložili pouze nominativ a akuzativ, jejichž forma je jmenná (*totoť jsú čeledi Leviny: čeled Jobni, čeled Ebroni, čeled Meoli* [...] BiblOl Nu 26,58; *k tobě volámy, vypověděny děti Eviny, k tobě vzdychámy, lkajíce a plačíce* [...] ModlMil 143r; *ani sú sě nad dětmi smilovali a přivedli dcery vdoviny* BiblOl Bar 4,16), a dále genitiv a lokál, jejichž tvary jsou již ve staré češtině pouze složené (*i přišedše vévody z čeledi Leviných k Eleazaru* BiblOl Jos 21,1; *když od mateřiných prsí ostavena, starosty ji do chrámu přivedly* ZrcSpasK 11; *protož opatř se jim asa v svých dětech neb vnúčatech; aneb v jiných dětech otcových neb mateřiných* ŠtítKlem 51r; *a číslo jich popsáno jest*

15 Neúplné paradigma může být způsobené menší produktivitou typu *matčín* proti typu *otcův*, úplnější paradigmata tedy budeme znát až po výzkumu celé oblasti posesivních adjektiv.

v *knihách králův izrahelských a v Judiných* BiblOl 1Par 9,1). Posesivní adjektivum v duálu feminin se v rámci naší excerpce nevyskytlo.

TVARY NEUTER

Jak je patrné z tabulky číslo 3, posesivní adjektiva máme v singuláru středního rodu doložena ve všech pádech. Kromě instrumentálu, v němž je již v období staré češtiny rozšířena forma složená (*a tak s mateřným povolením prodavši vše, čsož měla, i rozdala chudým KázDzikSct 173v; i kraloval jest Jozaphat nad pokolením Judiným* BiblOl 2Par 20,31; *Pešek Oparský a Jirda, zet Kunčin, s přivolením Kunčiným prodali městiště* ArchTáb 33v), se jedná pouze o tvary jmenné. U tvarů neuter jsme (podobně jako u maskulin) doložili odchylku v dativu singuláru, která má svůj původ v lokálu (*ten uděla [město] Achilath i navráti je k držení Judině* BiblOl 2Par 26,2).

V plurálu neuter pak máme posesivní adjektiva s jistotou doložena v nominativu, genitivu a lokálu. V nominativu plurálu neuter jsme vedle náležitého jmenného tvaru *matčina* našli také odchylku, v níž je užito tvaru s koncovkou -y, tedy tvar *matčiny* (např. *města Judiny* ŽaltPod 68, 36, vedle dokladu *města Judina civitates Judae* ŽaltWittb 68, 36). Ačkoliv je tato odchylka ojedinělá, naznačuje tendenci ke ztrátě rodových rozdílů, neboť se takto vyrovnávají nominativní plurálové tvary maskulin neživotných, feminin a neuter, a to v běžné mluvě dodnes.

V genitivu a lokálu plurálu se pak vyskytují pouze tvary složené (*a otvedl jest ote všech měst Judiných oltářě ješitné i kraloval jest u pokoji* BiblOl 2Par 14,5; *aby učili lid v městech Judiných* BiblOl 2Par 17,7). Posesivní adjektivum duálu neuter jsme v rámci excerpce nezaznamenali.

TVARY DOLOŽENÉ V OBDOBÍ STŘEDNÍ ČEŠTINY

V následujících tabulkách uvádíme tvary posesivních adjektiv typu *matčin* z období střední češtiny, jež se nám podařilo doložit. Oproti staré češtině je zde patrná vyšší tvarová variabilita, rozdíl je zřejmý

zejména v singuláru, neboť zde pronikají složené tvary téměř do všech pádových forem. V jednotlivých tvarech se také projevují hláskové změny, a to především diftongizace *ý* → *ej* (*matčíným* → *matčinejm*), *ú* → *ou* (*matčínú* → *matčinou*) a úžení *é* → *í* (*matčíného* → *matčíného*). Hvězdičkou označujeme formy sporné, které níže komentujeme.

	singulár		
	m.	f.	n.
nom.	matčín-o / matčín-ý	matčín-a / matčín-á*	matčín-o / XXX
gen.	matčín-a / matčín-ého, -ýho	matčín-y / matčín-é (matčín-ě*)	matčín-a / matčín-ého
dat.	matčín-u / matčín-é- mu, -ýmu	matčín-ě / matčín-ý	XXX / matčín-ému
ak.	(živ.) XXX / matčín-ého, -ýho (neživ.) matčín-o / XXX	matčín-u / matčín-ou	matčín-o / XXX
lok.	matčín-ě / matčín-ém, -ým	matčín-ě / matčín-é	XXX / matčín-ém, -ým
instr.	matčín-ým, -ejm	matčín-ú, matčín-ou	matčín-ým

	plurál		
	m.	f.	n.
nom.	(živ.) XXX / XXX (neživ.) matčín-y / XXX	matčín-y / XXX	XXX
gen.	matčín-ých	matčín-ých, matčín-ejch	XXX
dat.	XXX	matčín-ým	matčín-ým
ak.	matčín-y / XXX	matčín-y / XXX	matčín-a / XXX
lok.	matčín-ých	matčín-ých	XXX
instr.	matčín-ými, -ejmi	matčín-ými	XXX

Tabulka 5 a 6: Středněčeské doložené tvary posesivních adjektiv typu *matčín*

Postupný ústup kategorie duálu je zřetelný již v období staročeském (nalezli jsme pouze jeden vzácný doklad). Tuto tendenci potvrzuje také to, že se nám nepodařilo doložit ani jediný duálový tvar z období střední češtiny, neboť v 16. století je zánik kategorie duálu dokonán.

TVARY MASKULIN

Jak je patrné z tabulky číslo 5, v období střední češtiny do singulárového paradigmatu posesivních adjektiv typu *matčín* pronikají složené tvary mnohem více než v období staročeském. Vedle pravidelného složeného tvaru v instrumentálu singuláru maskulin jsme doložili složený tvar v každém pádě (chybí pouze akuzativ maskulin neživotných). Jmenný tvar se naopak nepodařilo doložit v akuzativu singuláru maskulin životných.⁽¹⁶⁾

V nominativu singuláru tak vedle sebe stojí tvary *matčín* a *matčíný* (*Eilenšpigel* řekl: „*Chci, jáť jsem písar abatyšin [...]*“ *Enšpígl* 35v; *muž Dorotin* ArchČ 26, 259; *otec Adama a Evin* ArchČ 26, 288; *Davidový, Eviný* Jandit 58; *paniný pacholek* TrestDbrš, 1605), v genitivu singuláru maskulin tvary *matčina* a *matčiného*, případně *matčinýho* (*od Viktoryna, manžela Alžbětina* ArchČ 26, 270; *co se pak statku bábiného dotýče* TeigeMíst 2, 592; *nápad statku Kristýnčiného jim nezhyne* ArchČ 28, 619; *z pohřbu Libušinýho* Beck. 1, 220, aj.). V dativu jsme doložili tvary *matčinu* i *matčinému*, *matčinýmu* (*pakli by možné bylo, [...] aby [...] hlavička jeho proti hřbetu mateřinu dolův k průchodu* RosslinZahr B7r; [*Cichnařová odkazuje*] *robenci vnuku svému, Lucijinému synu, dvě kopě* ListářPlz 2, 426; *i se Kvarín děvčinýmu prospěchu diviti [...]* začal FrozObr 99). V lokálu máme doloženy tvary *matčině* (*stojí-li to mrtvé dítě v životě mateřině hlavou ku porodu [...]* RosslinZahr G1v) i *matčiném*, *matčiným* (*mládenec: „V kolika dnech stvořeno bude dítě v mateřiným životě?“* Lucid 40r).

16 Důvodem může být opět nedostatečné množství pramenů z období střední češtiny.

V akuzativu singuláru jsme doložili jmenný tvar pouze u tvaru neživotného (*zápis čísti bábin* ArchČ 26, 72; *za statek někdy Klarčin* ArchČ 26, 224), u životného máme naopak doložen pouze tvar složený (*rychtáře Vašnostiného [...] k sobě sem povolal ŠkvorKor* 245). Taktéž v instrumentálu singuláru jsme doložili pouze složený tvar, to však odpovídá i našim dokladům z období staré češtiny (*že nad statkem otcovým, ale ne Humerčiným [...] aby poručnice byla* ArchČ 28, 644; *pod Peřinčinejm rybníkem* KolČČ 54b).⁽¹⁷⁾

Z plurálových tvarů maskulin máme doložen pouze jmenný tvar v nominativu (*zápisové a její vlastní paní Kateřininy listové* ArchČ 28, 602) a akuzativu (*smrt napořád dáviľa / všechny syny Eviný* Kom-KancTisk 392), dále pak složené tvary v genitivu (*Kojky své prsův [...] požívatí nechtěla. Mateřiných pak, a sice jiných poctivých žen, ráda požívala* PasSur 307a), lokálu (*[mladí vlci], kteří když nemají v mateřiných ceckách co ssáti, tedy ji je hryzou* LomnLak 200; *na Vašnostiných Gruntech jest [hospoda svatoivanská]* BridBás 29) a instrumentálu (*a od té smlúvy, kterúž mám s úřadem a s poručníky Evinými* ArchČ 26, 358).

TVARY FEMININ

V excerpce posesivních adjektiv z období střední češtiny se nám podařilo nejúplněji zachytit paradigma tvarů femininních (v jednotném i množném čísle). V singuláru jsme doložili všechny pádové formy, a to jak jejich varianty jmenné, tak složené (doklady uvádíme níže). Za nejistý složený tvar však považujeme nominativ singuláru, neboť doklad *Hraběččiná hanba* Jenov B5r nelze kvůli nejistému značení kvantity považovat za spolehlivý. Neobvyklým tvarem, který se v rámci naší excerpce vyskytl, je také tvar *matčině* v genitivu

17 Opět však zdůrazňujeme, že tímto nechceme říci, že by tento tvar v období střední češtiny neexistoval, pouze jsme jej zatím na základě naší excerpce nedoložili.

singuláru feminin vedle pravidelných tvarů *matčiny* a *matčíné* (bez vuole její Markytině toho měniti nemohl ArchČ 26, 22).¹⁸⁾

Z tvarů plurálových jsme zaznamenali jmenné formy v nominativu (a napsáno na krabici, že jsou [lžíce] Anniny TeigeMíst I, 1, 328) a akuzativu (oni vždy ukazovali na sirotky Jana Střelečkovíc a děti Mandeleniny ArchČ 28, 563), v ostatních pádových formách pak tvary složené.

Pro větší přehlednost uvádíme reprezentativní doklady tvarů ženského rodu zde:

Nom. sg. f. *tehdy strava chůvina lehká býti má MetlinLék N5r; ona matka Klářina k sobě přijala ArchČ 28, 574; a lúku, kteráž slove Levina DeskyMorOl 2, 198; Lázeň ta jest jisté jezérko, [...] se pod dnes Libušina lázeň neb koupadlo jmenuje MinydePoděbrady 35v; Hraběňčíná hanba Jenov B5r.*

Gen. sg. f. *dáno jemu z [...] rolí Mandeličiny z Sloupna 2 [jitře] ArchČ 17, 528; že jest toho učiniti nemohl bez vuole mateřiny ArchČ 26, 454; nebo plod v životě matky z najušlechtilejší částky krve mateřiny krmí se MetlinLék N4r; jeden z nich [synů Herodesových] že se zbrojné strojí ku pomstě mateřiné smrti FlavŽid 26a; ještě jeden té [...] Vašimilostině zmužilosrdnatosti příklad BerlPost c1a.*

Dat. sg. f. *paní Jitčině dceři [dává Šafránková] jeden pásek stříbrný pozlacený na červené tkanici ListářPlz 2, 449; Káči, Lídině dceři, s postel šatuov [dávám] TeigeMíst I, 1, 344; zvláště k Židovčině bráně CestKabD I1v; neb má povinnost byla to učiniti, kteráž mnohá jest k osobě paniný AktaMor 2, 273.*

Akuz. sg. f. *Eufraxia vzavši huol Abatyšinu řekla mu [d'áblovi] HrubýOtc 221; Beneš Mirek obvinil Reginu Bartaččinu ArchČ 26, 432; tuto znáti jest chytrost Brejdinu ArchČ 28, 711; jestli toho potřebí, máš hlavu chůvinu příslušnými lékařstvími počistiti RosslinZahr K3r;*

18 Může se však jednat o chybu v rukopisu (resp. tisku) nebo o chybu přepisu (pravděpodobně má být Markytině?).

jako dvou neb tříletá děti, když se mluviti učí, mateřinou neb chuvinou řeč ihned pochytí KonstDuše 75.

Lok. sg. f. *Jiřík šenkýř, syn někdy Hrona ve vsi Jitině* ArchČ 26, 379; *a začněme nejprve o lázni Libušině* MinydePoděbrady 35v; *a zvláště v té v Židovčině ulici a v tom slavném městě i jinde, kdež sem byl Cest-KabD H3r; mistr Jeroným zase odvolal, co na šelminé stolici z bázně smrti oblibovati počal* BřezKron 205v; *při příležitosti vašnostině* ŽerKat 270.

Instr. sg. f. *louka podlé potoku za lúkou Hnátčinou* ArchČ 26, 40; *s jich Ješkovú a Kunčinú škodú* ArchČ 18, 378.

Nom. pl. f. *Venušiny práce: přirození rozmnožují a Venušiným pracem napomáhají* MattHerbHáj 81b; *děti synovy neb dceřiny* ArchČ 20, 517/67.

Gen. pl. f. *devět lžic stříbrných s točenými držadly, též napsáno Ani-nejch devět* TeigeMíst I, 1, 328.

Dat. pl. f. *Venušiny práce: přirození rozmnožují a Venušiným pracem napomáhají* MattHerbHáj 81b; *dcerám jejím Žofčíným* ArchČ 28, 147.

Akuz. pl. f. *oni vždy ukazovali na sirotky Jana Střeleckovic a děti Mandeleniny* ArchČ 28, 563.

Lok. pl. f. *při bratřích neb sestrách otcových neb mateřiných* ArchČ 20, 517/68.

Instr. pl. f. *truhlice bílá, prostá s ceřinými věcmi* TeigeMíst I, 188.

TVARY NEUTER

Nejméně doloženy máme tvary posesivních adjektiv v rodě středním. V singuláru jsme doložili jmenné tvary v nominativu (*pěkný a libý sice jest to pokolení Evino* WaldtKáz 231; *jestli mléko chůvino tekuté a řídké, tehdy nemá pracovati* MetlinLék N5v), genitivu (*protož [...] Jan Hus [...] raději volil umříti nežli kněžstva šelmina ohyzdnosti a mrzkosti bez zákonův chváliti* BřezKron 202v) a akuzativu (*chciť pomoc učiniti a při tobě postáti a místo chůvino zastati* AlbínBaj s. 77).

Tvary složené máme doloženy v genitivu (*až do pole Brožčiného ArchČ 26, 40; neštovice dětem v ustech bývají od zlého silného mléka chůviného MetlinLék P2r/P2v; psaní vašnostiného ŽerKat 58*), dativu (*tak již k tomu přišlo proroctví Sibyllinému RvačMas 71b*), lokálu (*že velmi na zdraví Vašnostiném nadostatečna býti ráčíte ŽerKor 2, 598*) a instrumentálu (*tehdy s mlékem mateřiným dávej jemu píti Rösslin-Zpráva F4r*).

Z tvarů plurálových se podařilo doložit pouze složený tvar v dativu (*kterěz bude-li pachole, budeť tvář jeho k bedrom mateřiným KonáčPrav B5a*) a jmenný tvar v akuzativu (*některá její Annina přiestúpení [...] obtěžoval sobě TeigeMíst I, 1, 299; a i hned ta bláznivá panna, vzpomenuvši na slova mateřina, řekla [...] AlbínBaj s. 49*).

SYNTAKTICKÉ UPLATNĚNÍ POSESIVNÍCH ADJEKTIV

Adjektiva se původně skloňovala podle deklinace jmenné a mohla se vyskytovat v přívlastku, v doplňku či jako součást přísudku. Zatímco u tzv. adjektiv vlastních (typ *mlád*) se syntaktické uplatnění jmenných tvarů již v období staré češtiny omezovalo téměř výhradně na postavení v přísudku a doplňku (výjimkou jsou pouze ustálená či frazeologická spojení, např. *velika noc, svat večer, do súdna dne* atp.; Gebauer 1960, 276–279), u adjektiv posesivních převažovalo postavení v přívlastku.

Také v rámci našeho výzkumu posesivních adjektiv převažuje jejich užití v přívlastku, a to jak v období češtiny staré, tak češtiny střední. Z období staré češtiny máme doloženo 12 tvarů posesivních adjektiv ve funkci predikativní ku 585 dokladům ve funkci atributivní, z období střední češtiny jsme doložili pouze 3 posesivní adjektiva v predikativní funkci ku 206 přívlastkům. Doklady posesivních adjektiv ve funkci predikativní, tedy v pozici přísudku či doplňku, jsou tudíž velmi vzácné (např. *stč. jenž jest byl Jesin, jenž jest byl Zorobabelóv BiblOl L 3,27; jenž jest byl Judin BiblOl L 3,26; jenž jest byl Levin BiblOl L 3,24; nevěstin poklad jest PrávSasA 58b; jenž jest byl*

Johanuov, jenž jest Resin BiblDrážd' Lc 3,27; střč. a napsáno na krabici, že jsou [lžíce] Anniny TeigeMíst I, 1, 328; a lúku, kteráž slove Levina, [...], ve dcky vkládám DeskyMorOl 2, 198, 1516).

ZÁVĚR A DISKUSE

Cílem tohoto příspěvku bylo představení výzkumu, který se zabýval posesivními adjektivy tvořenými přivlastňovacím sufixem *-in*, tedy dílčím typem *matčín*. Databáze jazykového materiálu obsahuje posesivní adjektiva odvozená od 106 substantivních základů z období staré češtiny a od 82 základů z období češtiny střední. Ačkoliv se posesivní adjektiva typu *matčín* v novodobé češtině tvoří především od substantiv ženského rodu, ve staré češtině rozhodovala o druhu přípony příslušnost ke kmeni, a v našem výzkumu jsme tudíž našli také posesivní adjektiva utvořená od maskulinních substantivních základů. Z doložených pádových forem středněčeských je patrná vyšší tvarová variabilita a složené formy se objevují častěji i v pádech, ve kterých jsou ve staré češtině pouze výjimkou (především tvary singuláru kromě instrumentálu). V rámci našeho výzkumu pak převládá užití posesivních adjektiv v atributivní funkci, ve funkci predikativní se vyskytují pouze výjimečně (stč. 585 : 12; střč. 206 : 3).

Poněvadž se nám nepodařilo doložit úplná paradigmata všech rodů, musíme na tomto místě zdůraznit, že k tomu jistě přispívá omezené množství dobových textů, zejména pak z období češtiny střední. Domníváme se však, že po dokončení databází posesivních adjektiv výrazně produktivnějšího typu *otcův* získáme komplexnější náhled na deklinaci posesivních adjektiv a její vývoj. Pro zpřesňování výzkumu v této oblasti bude rovněž nezbytné doplňovat databáze o nejnovější jazyková data z elektronických zdrojů, neboť jejich obsah je pravidelně aktualizován.

Výzkum budeme dále rozšiřovat do oblasti češtiny novodobé – v rámci výzkumu přihlídneme k současnému stavu v obecné češtině a nářečích, sledovat budeme rozdíly mezi češtinou standardní a sub-

standardní a také kolísání jmenných, složených a ustrnulých tvarů v běžně mluvené češtině a v dialektech. Pro doplnění databáze jazykového materiálu a k zachycení stavu v nářečí využijeme *Český jazykový atlas* Jana Balhara et al. a příručky obsahující nářeční texty (Balhar et al. 2002; Lamprecht – Michálková 1976 aj.). Ostatně u některých našich dokladů lze předpokládat, že v textu jde aspoň o přibližný záznam mluveného projevu, a v nich je výskyt nářečních tvarů pravděpodobný. Abychom pak dokázali vývojové tendence v deklinaci posesivních adjektiv popsat co nejpresněji, bylo by vhodné jednotlivé doklady zařadit do užších časových period (raná stará čeština, čeština 14. století, čeština doby husitské atd.).

Mgr. Zuzana Maleňáková

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 512/10, 771 80 Olomouc

zuzana.malenakova01@upol.cz

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci v rámci projektu IGA_FF_2022_038 „Bohemistika – od tradice k digitalizaci (od minulosti k současnosti)“.

ZKRATKY

Zkratky názvů staročeských pramenů a zkratky biblické užíváme v souladu s úvodním dílem *Staročeského slovníku* (StČS: úvodní stati 1968). Zkratky z období střední češtiny používáme dle zkratk uvedených ve *Středněčeské textové bance* (StřčTB 2006–2022) a *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý et al. 2012–).

LITERATURA

- Adam, Robert. 2005. „Máte něco proti mámině sezení v tátovu křesle? (Dativ a lokál singuláru maskulina a neutra přídavných jmen přivlastňovacích).“ *Naše řeč* 88(2), s. 67–70.
- Balhar, Jan et al. 2002. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia.
- Bauer, Jaroslav, Lamprecht, Arnošt a Šlosar, Dušan. 1986. *Historická mluvnice češtiny* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství).
- Bělič, Jaromír et al. 1980. *Slovenština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Bělič, Jaromír, Kamiš, Adolf, Kučera, Karel a Křístek, Václav. 1979. *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (přístup 18. 2. 2023).
- Bělič, Jaromír. 1972. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Cvrček, Václav. 2010. *Mluvnice současné češtiny. 1, Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- ESSČ. 2006–. *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (přístup 18. 2. 2023).
- Gebauer, Jan. 1929. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 4, Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Gebauer, Jan. 1960. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3, Tvarosloví*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Gebauer, Jan. 1963. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1, Hláskosloví*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Gebauer, Jan. 1970. *Slovník staročeský*. Praha: Academia, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (přístup 18. 2. 2023).

- Hlavsová, Jaroslava. 1982. „K některým místním (nářečním) rozdílům v tvoření vztahových adjektiv v češtině.“ *Naše řeč* 65(4), s. 196–204.
- Karlík, Petr, Nekula, Marek, Rusínová, Zdenka a Grepl, Miroslav. 2012. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Karlík, Petr. 2004. „Tzv. posesivní adjektiva v češtině.“ *Přednášky a besedy z 37. běhu LŠSS*, s. 75–83.
- Komárek, Miroslav. 2012. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- Kosek, Pavel. 2014. *Historická mluvnice češtiny I*. Brno: Masarykova univerzita, <https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/130625/monography.pdf> (přístup 18. 2. 2023).
- Lamprecht, Arnošt a Michálková, Věra. 1976. *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Nejedlý, Petr et al. 2012–. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <https://madla.ujc.cas.cz/> (přístup 18. 2. 2023).
- Petr, Jan et al. 1986. *Mluvnice češtiny II: Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Porák, Jaroslav. 1977. *Cvičebnice staročeského tvarosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- StČS. 1968–2008. *Staročeský slovník*. [Seš.] 1–26. Praha: Academia, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (přístup 18. 2. 2023).
- StČS: Úvodní stati. 1968. *Staročeský slovník: úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia.
- StČTB. 2006–2022. *Staročeská textová banka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB> (přístup 18. 2. 2023).
- StřčTB. 2006–2022. *Středněčeská textová banka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=SDTB> (přístup 18. 2. 2023).
- Trávníček, František. 1962. *Historická mluvnice česká. III, Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Vachek, Josef. 1954. „K problematice českých posesivních adjektiv.“ *Studie a práce lingvistické I*, s. 171–189.

Vachek, Josef. 1972. „Ještě k osudu českých posesivních adjektiv (Glosa k pohybu v českém tvarosloví).“ *Slovo a slovesnost* 33(2), s. 146–148.

Vážný, Václav. 1964. *Historická mluvnice česká. II, Tvarosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

VW. 2006–2022. *Vokabulář webový: Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (přístup 18. 2. 2023).